

Diplomatik terminologiyani o'rganilayotgan tillarda amaliyotda qo'llash xususiyatlari

Xaydarova Dilafruz Zakirovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,

Ispan tili nazariy fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Diplomatik terminologiya — bu xalqaro munosabatlarda qo'llanadigan maxsus so'z va iboralar majmuasi. Uni o'zlashtirish nafaqat nazariy bilimni, balki amaliy mashqlar orqali mustahkamlashni ham talab qiladi. Ushbu qo'llanma talabalarga diplomatik terminlarni samarali o'rganish va amaliyotda qo'llash bo'yicha yordam beradi.

Kalit so'zlar. Barqarorlik, ko'ptillilik, xalqaro hujjatlar, diplomatiyada aniqlik va qat'iylik, xalqaro va huquqiy hujjatlar.

Globallashuv jarayonida diplomatik muloqotning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Davlatlar o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalar samaradorligi, avvalo, xalqaro hujjatlarning to'g'ri tarjima qilinishi va diplomatik terminlarning aniq qo'llanishiga bog'liqdir. Shu sababli diplomatik terminologiyani o'rganish va uni amaliyotda to'g'ri qo'llash masalasi lingvistika, tarjimashunoslik hamda diplomatiya sohalarining kesishgan nuqtasida dolzarb mavzu hisoblanadi.

Diplomatik terminologiya o'zining bir qator belgilari bilan boshqa terminologik qatlamlardan ajralib turadi:

Aniqlik va qat'iylik – bir atama yagona ma'noni anglatadi. Diplomatik terminlarda aniqlik (exactness) – bu har bir terminning yagona, o'zgarmas ma'noga ega bo'lishidir. Diplomatik muloqotda so'zlarning ma'nosi turlicha talqin qilinishi muzokara jarayonini murakkablashtiradi, shuning uchun noaniqlik mutlaqo yo'l qo'yilmaydigan hodisa hisoblanadi. Masalan, *persona non grata* diplomatik amaliyotda faqatgina “istalmagan shaxs” ma'nosida qo'llanadi. *Diplomatic note* – aniq “rasmiy yozma murojaat” ma'nosida ishlatiladi.

Qat'iylik (rigidity, strictness) – diplomatik terminlarning barqaror shaklda va bir xil kontekstda qo'llanishidir. Bu ularning sinonimlardan foydalanilmasligi va o'zgarmasligida namoyon bo'ladi. Diplomatiyada uslubiy erkinlik mavjud emas, chunki har bir termin huquqiy oqibatlariga ega bo'lishi mumkin.

Diplomatik terminlarda aniqlik va qat'iylik – bu diplomatik muloqotning poydevori hisoblanadi. Har qanday noaniqlik, sinonimiyaga berilish yoki erkin tarjima xalqaro munosabatlarda noto'g'ri tushunishga olib kelishi mumkin. Shu bois diplomatik terminologiyani o'rganishda ham, amaliyotda qo'llashda ham aniqlik va qat'iylik tamoyillariga qat'iy amal qilish talab etiladi.

Diplomatik terminologiyada barqarorlik (stability) – bu atamalarining uzoq vaqt davomida o'zgarmasdan, aniq shaklda saqlanib qolishi va turli davr hamda siyosiy sharoitlarda bir xil ma'noda qo'llanishidir.

Diplomatiya huquqiy va siyosiy muloqotning eng sezgir sohasi bo'lgani sababli, undagi atamalar tez-tez o'zgarishi yoki yangicha talqin qilinishi mumkin emas. Shu bois barqaror terminologiya xalqaro munosabatlarda ishonchlilik va huquqiy aniqlikni ta'minlaydi.

Misol: "shartnoma" atamasining sinonimi sifatida "bitim", "kelishuv" kabi so'zlar badiiy tilda ishlatilishi mumkin, ammo diplomatik hujjatda faqat "xalqaro shartnoma" (international treaty) ishlatiladi. "nota" atamasi har doim "diplomatik nota" sifatida qat'iy qo'llanadi, oddiy "xabar" ma'nosida emas.

Tarixiy davomiyligi bo'yicha quyidagilarni ko'rib chiqamiz.

Masalan, *persona non grata* atamasi qadim Rim huquqidan boshlab bugungi kungacha deyarli o'zgarmagan holda qo'llanib kelmoqda. *Diplomatik immunitet* (diplomatic immunity) tushunchasi ham XV–XVI asrlardagi xalqaro huquq manbalaridan beri barqaror termin sifatida mavjud.

Xalqaro huquqiy hujjatlarda mustahkamlanishi bu – BMT nizomi, Vena konvensiyalari (1961, 1963) va boshqa xalqaro shartnomalarda diplomatik terminlar qat'iy shaklda keltirilgan. Bu hujjatlar ularni o'zgartirib bo'lmay standart sifatida belgilaydi.

Diplomatik atamalar turli tillarda deyarli bir xil shaklda qo'llanadi:

ambassador – *посол* – *embajador* – *elchi*

consul – *консул* – *cónsul* – *konsul*

diplomatic note – *дипломатическая нота* – *nota diplomática* – *diplomatik nota*

Barqarorlikning ahamiyati quyidagilarni o'z ichiga oladi. **Huquqiy aniqlikni ta'minlaydi** – davlatlar o'rtasida noto'g'ri talqinlar yuzaga kelishining oldini oladi.

Diplomatik amaliyotda yagona standart yaratadi – elchixonalar, konsullik va xalqaro tashkilotlar faoliyatida muvofiqlik bo'ladi. **Tilshunoslik nuqtayi nazaridan** – barqaror terminologiya tarjima jarayonini yengillashtiradi va sinonimiyaga yo'l qo'ymaydi.

Diplomatik terminologiyada **barqarorlik** – xalqaro muloqotning izchil va aniq yuritilishini kafolatlaydigan tamoyildir. Atamalarining uzoq vaqt o'zgarmasligi davlatlar o'rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi, huquqiy chalkashliklarning oldini oladi hamda diplomatik tilni universal aloqa vositasiga aylantiradi. Shu sababli diplomatik terminologiyani o'rganishda barqarorlikni saqlash va uni amaliyotda to'g'ri qo'llash alohida e'tibor talab qiladi.

Diplomatik terminologiya — bu nafaqat tilshunoslik, balki xalqaro huquqning ajralmas qismidir. Har bir diplomatik atama xalqaro shartnomalarda, konvensiyalarda yoki rasmiy hujjatlarda aniq belgilangan huquqiy mazmunga ega. Shuning uchun ularni erkin talqin qilish yoki sinonimlar bilan almashtirish mumkin emas. Huquqiy jihatdan – xalqaro shartnomalar, bayonotlar va deklaratsiyalar faqat qat'iy terminologiya asosida tuziladi.

Shartnomalar tuzishda – terminlarning huquqiy aniqligi taraflarning huquq va majburiyatlarini belgilab beradi. Diplomatik yozishmalarda – terminlardan noto'g'ri foydalanish huquqiy mas'uliyatga olib kelishi mumkin. Sud jarayonlarida – xalqaro sud va arbitrajlarda terminlarning huquqiy talqini asosiy dalil sifatida ishlatiladi.

Diplomatik terminologiya nafaqat huquqiy, balki madaniy fenomen hamdir. Chunki diplomatiya davlatlar o'rtasidagi aloqalarda til, urf-odat va muloqot an'alarini uyg'unlashtiradi. Har bir termin ortida muayyan xalqning tarixiy tajribasi, siyosiy madaniyati va muloqot odobi aks etadi. Madaniy jihatdan – chalkashliklarning oldini olish, taraflar o'rtasida ishonchni saqlash.

Ko'p tillilik – BMT rasmiy tillarida (ingliz, fransuz, rus, ispan, arab, xitoy) bir xil terminlarning ekvivalenti mavjud bo'ladi.

Diplomatik terminlarni o'rganishda bir qator muammolar, albatta, uchraydi. Shu bilan birga diplomatik terminlarni xorijiy tillarda o'zlashtirish jarayonida bir nechta qiyinchiliklar kuzatiladi. Diplomatik terminologiyani samarali o'zlashtirish uchun quyidagi yondashuvlar muhimdir:

Adaptatsiya – atamalarni o'zbek tilining grammatik va leksik tizimiga moslashtirish. Masalan, *embajador* → “elchi”.

Kalka usuli – xalqaro terminlarning bevosita tarjimasini (*diplomatic note* → “diplomatik nota”).

Madaniy kontekstni hisobga olish – termin ortidagi huquqiy yoki tarixiy mazmunni izohlash.

Amaliy mashg'ulotlar – talabalarning diplomatik hujjatlar, notalar, shartnomalar bilan ishlashi, simulyatsiya mashqlarida qatnashishi terminlarni mustahkam o'zlashtirishga yordam beradi.

Misol tariqasida quyidagilarni ko'rishimiz mumkin: *Protocol* (inglizcha) – oddiy ma'noda “qoidalar to'plami”, lekin diplomatiyada u davlatlararo uchrashuv marosimlari va ularning madaniy tartibini bildiradi. *Saludo diplomático* (ispancha) – nafaqat “diplomatik salomlashuv”, balki milliy-madaniy an'alarini hisobga olgan holda amalga oshiriladigan rasmiy muomala tarzidir. “Elchi” so'zi o'zbek tilida qadimdan bor bo'lib, madaniy ravishda “davlat obro'sini himoya qiluvchi vakil” ma'nosini anglatadi. Ispan tilida *embajador* so'zi ham tarixiy ravishda qirolik saroylari bilan bog'liq marosimiy vazifani bildirgan.

Madaniy jihatdan diplomatik terminlar xalqaro munosabatlarda nafaqat huquqiy, balki madaniy ko'priq vazifasini ham bajaradi. Ular orqali davlatlar o'z milliy qadriyatlarini ifoda etish bilan birga, umumiy xalqaro muloqot madaniyatini ham shakllantiradilar. Shuning uchun diplomatik terminlarni o'rganishda tilshunoslik va huquqiy yondashuv bilan bir qatorda madaniy kontekstni ham hisobga olish nihoyatda muhimdir.

Diplomatik terminologiyani o'rganish — bu nafaqat lingvistik, balki madaniy va huquqiy jarayon. Uni amaliyotda qo'llash orqali talaba nafaqat til bilimini, balki xalqaro muloqot madaniyatini ham egallaydi.

Diplomatik terminologiyani o'rganish va uni amaliyotda qo'llash xalqaro munosabatlar sohasi mutaxassislari uchun muhimdir. To'g'ri qo'llangan atamalar muzokaralarning samaradorligini oshiradi, noto'g'ri yoki noaniq ishlatilishi esa diplomatik noqulayliklarga sabab bo'lishi mumkin. Shuning uchun chet tillarida diplomatik terminlarni chuqur o'rganish, ularni madaniy va siyosiy kontekstda to'g'ri tatbiq etish — zamonaviy diplomatik ta'limning ajralmas qismi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyot:

1. Zakirovna X. D. DIPLOMATIK TERMINLARNI TADQIQ QILISHNING USLUBIY ASOSLARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI //Tadqiqotlar. – 2025. – T. 64. – №. 2. – С. 368-372.
2. Zakirovna X. D. O 'ZBEK VA ISPAN DIPLOMATIK MATNLARINING USLUBIY O 'RGANILISHI //Tadqiqotlar. – 2025. – T. 64. – №. 2. – С. 365-367.
3. Гринев-Гриневич С. В. Терминоведение. Учебное пособие для студентов вузов. М.: Издательство «Академия», 2008. – 304 стр.
4. Киссинджер Г. Дипломатия. Пер. с англ. В. В. Львова / Послесл. Г. А. Арбатова. М.: Ладомир, 1997. — 848 стр.
5. Михалькевич Г. Н. Этикет международного общения: Учебное пособие. Минск: Книжный дом, 2004. – 272 стр.
6. Хайдарова Д. З. СРАВНИТЕЛЬНАЯ ТИПОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ //Проблемы науки. – 2025. – С. 76.
7. Саидов Х. А. История возникновения и развития системы дипломатической терминологии в таджикском и английском языках //Вестник Таджикского национального университета.
8. Сабирова Нилуфар Абдуллаевна. (2022) Лингвистические и универсальные типологии на уроках Е/LE. № 2 (92)_психология и образование.
<https://cyberleninka.ru/article/n/lingvisticheskie-i-universalnye-tipologii-na-urokah-e-le>
9. Sabirova Nilufar Abdullayevna. (2024) Chet tillarini o'qitish jarayonida Classroom Managementdan foydalanish va uning afzalliklari. The Lingua Spectrum Volume 3. November 2024, Toshkent.